

“אהבת ציון” נוסח אלתרמן

על הפזמון “בכרם תימן”

זיוה שמיר

הפזמון “בכרם תימן” הוא שיר פשוט למראה, שלכאורה אינו זקוק כלל לפירוש כלשהו. רוב השיר הוא דיאלוג של זוג צעיר מ”כרם התימנים” – סעדיה ותמר – המנהלים פרשיית אהבים לוהטת מתחת אפס של הוריהם השמרניים. הצעיר מבטיח לצעירה “הרים וגבעות”, ומתאר לפניו איך ייראו חייה רצופי המנעמים לאחר שתינשא לו כדת וכדין. זהו אחד הפזמונים ה”קלים” שחיבר אלתרמן בשנות הארבעים, בלחן שחובר על-ידי מרדכי זעירא ונוספו לו מוטיבים משל משה וילנסקי (זעירא השתמש כאן בלחן שחיבר לשיר מ-1927 בשם “למולדתי” מאת הלל אביחן ברגמן, הפותח במילים “לְמוֹלַדְתִּי הַבְּאֵת אוֹתִי / בְּיָם גְּלִים וְקֶצֶף”). את “בכרם תימן” ביצעה בפעם הראשונה אסתר גמליאלית, ואחר-כך זכה שיר זה לביצועים מחודשים רבים – בדרך-כלל של זמרות בנות העדה התימנית: יונה עטרי, עפרה חזה, רבקה זוהר, ורדינה כהן, ועוד.

בשירו-פזמונו “בכרם תימן” “התכתב” אלתרמן עם פזמוניו ה”גלותיים” של ביאליק, שאל מהם מחוות רטוריות ומוטיבים והעבירם מן העיירה היהודית הדלה של מזרח-אירופה אל השכונות הדלות של העיר תל-אביב. בשנות הארבעים נפרדו דרכיהם של אלתרמן ושלונסקי (שהיה בתחילת הדרך פטרונו של אלתרמן, והשליט בין כל בני ה”אסכולה” שלו גישה שלילית לביאליק), ואלתרמן יכול היה כבר לעשות כטוב בעיניו. למעשה, הוא מעולם לא קיבל את התכתיב השלונסקאי שקבע שיצירתו של “המשורר הלאומי” שייכת לעבר הגלותי, וכי בארץ-ישראל ניתן לראות בה שריד של תרבות העבר.

כזכור, גיבורת “שיר העם” של ביאליק “יש לי גן” מזמינה את אהובה אל גנה האמיתי או המטפורי: “אָמִי נְמָה, נְרָדָם אָבִי, / עָרִים רַק אֲנִי וּלְבָבִי [...] דוֹדִי, דוֹדִי! – חוֹשׁ מְחַמְדִּי, / אֵין בְּחֶצֶר אִישׁ מְלַבְדִּי”. היא מביעה באוזניו את חששותיה פן יעזבנה לאחר שרווה מדוֹדִיָּהּ, אך הוא מרגיע אותה ומבטיח לה שיעמוד אֶתה תחת החופה, אך לא מחר אלא... בעוד שנה. לעומת זאת, גיבור שירו של אלתרמן, מרגיע את

אהובתו, ומבטיח לה חתונה וחיים טובים. לדבריו, אין לה סיבה לדאגה, כי "אמא יודעת כבר" וגם "אבא יודע כבר". מה יודעים אבא ואימא? את זאת אין השיר מפרש (האם הוריה של תמר בסך-הכול יודעים כבר את דבר-קיומו של החתן המיועד, או שמא נודע להם שבתם כבר הרחיקה לכת ביחסיה עם סעדיה, ועל כן הבת פוחדת ורועדת וראשה עליה סחרחר):

בְּכָרִם תִּימֹן גֶּרֶחַ שֵׁט
רוּחַ צָחָה נוֹשֶׁבֶת.
– וְאַנְכִי בְּשִׁמְלַת שִׁבְתָּ
עַל מִפְתָּנֵי יוֹשֶׁבֶת.

יְבוֹא חֲתָנִי,
צָעִיר וְיִפָּה עֵינָיִם,
אֲשִׁיר לוֹ אֲנִי
וְהוּא יִמְחָא כְּפָיִם.

– לְבִי הוֹמָה בִּי פְּנִימָה...
– חֵס, אֵל תְּעִיר אֶת אִמָּא...
– אֵל תִּפְחָדִי, תִּמָּר,
אִמָּא יוֹדַעַת כְּבָר.

– בְּדִירְתָנוּ תִשְׁבִּי, תִּמָּר,
נְאוּם חֲתָנְךָ –
וְתִלְבְּשִׁי רַק מְשִׁי יָקָר
וְתִנְגְּנִי עַל רִדְיוֹ.

תֵּאכְלִי פִיסְטוֹקִים
וּמִזְמוֹרִים תִּשְׁמִיעֵי
וּשְׁנִים מִתוֹקִים
אֶת בְּחִיקְךָ תִנְיַעֵי.

– תִּנְי אֶת יָדְךָ, אֶגַע בָּהּ...
– אֵל נָא תְעִיר אֶת אִבָּא...
– אֵל תִּפְחָדִי, תִּמָּר,
אִבָּא יוֹדַעַת כְּבָר.

בְּכָרִם תִּימֹן גֶּרֶחַ שֵׁט
רוּחַ צָחָה נוֹשֶׁבֶת.
– צָמֵד עֵינֶיךָ בְּבֵת אַחַת
בִּי מִדְּלִיקוֹת שְׁלֵהֶבֶת.

– מִכָּה בִּי הַלֵּב,
אָחוֹז בִּי וְאַל תִּנּוּעַ,
רֹאשִׁי עָלַי סוֹבֵב
וְלֹא אֶדְעַע מִדּוּעַ.

וְנִשְׁמָתִי רוֹעֵדָת,
וְלִבִּי פּוֹחֵדָת...
– אֵל תִּפְחָדִי, תָּמָר,
זֶה יַעֲבֹר מִחֶרֶץ!

לכאורה, שיר פשוט וחסר כל תחכום, אך מאחורי המילים הפשוטות מסתתרת מחשבות היסטוריוסופיות מעמיקות שהעסיקו את אלתרמן בכל יצירתו, לסוגיה ולתקופותיה (לרבות הז'אנרים הקלים – "שירי העת והעתון" והפזמונים). אלתרמן האמין שתחיית העם והארץ מקורה **בספרים** – בספרי הקודש, מזה, ובספרות העברית החדשה, מזה. אלמלא הספרים, כך טען בין שורות יצירתו, לא היה קם המפעל הציוני על תלו.

בשנים תרמ"א-תרמ"ב (1881 – 1882), הגיעו כידוע לארץ יהודים מרוסיה ומתימן, מבלי שהיה קשר של ממש בין שתי העליות הללו, שכל אחת מהן ראויה לתואר "העלייה הראשונה". צעירי תנועת ביל"ו הגיעו בגלל פְּרֵעוֹת "הסופות בנגב" ובזכות ספרים מעוררי כיסופים כמו "אהבת ציון" של מאפו, ואילו יהודי תימן הגיעו בזכות "ספר הספרים" ובזכות סידור התפילה.

עולי תימן הסתמכו כידוע על שמועות שהגיעו אליהם על שהושג זיכיון להתיישבות יהודים בחבל הגלעד ועל הפסוק "אֲמַרְתִּי אֶעֱלֶה בְּתָמָר" (שיר השירים ז, ט) [בתמר = תרמ"ב בשיפול אותיות]. פרופ' יוסף טובי, מחבר הספר "יהודי תימן במאה הי"ט" (1976), קושר את עלייתם הראשונה של יהודי תימן לא רק עם עניינים רוחניים של אמונות ודעות, אלא גם עם המציאות הגאופוליטית החדשה שהתפתחה במזרח התיכון לרגל פתיחת תעלת סואץ (1869) שהקלה על הנסיעה מתימן לארץ ישראל ולרגל צירופה של תימן בשנת 1872 אל תחומי האימפריה העות'מאנית (מערתה השתייכו תימן ופלשתינה-א"י לאותה אימפריה).

כך או כך, חלק מבני העלייה הראשונה של יהודי תימן התיישבה ב"כרם התימנים" (מאותן שכונות מגורים שהוקמו לפני "אחוזת בית – תל-אביב"), על קרקעות שנמכרו על-ידי אהרן שלוש ושותפיו. שירו של אלתרמן מזכיר גם את ה"כרם" וגם את השם **תמר** הקשור בעליית יהודי תימן ("אֶעֱלֶה בְּתָמָר").

גם החזרה על מילות האזהרה של תמר – "אֵל תִּעִירוּ" – מעלה במרמז גם את הפסוק "הִשְׁבַּעְתִּי אֶתְכֶם, בְּנוֹת יְרוּשָׁלַם [...] אִם תִּעִירוּ וְאִם תִּעֲוֹרוּ אֶת הָאֲהָבָה עַד

שְׁתַּחֲפָץ" (שיה"ש ב, ז; שם ד, ב; שם ח, ד), וכן את הפסוק "עוֹרֵי צֶפֶן וּבּוֹאֵי תִימָן" (שיר השירים ד טז). שני הפסוקים הקשורים בעוררות עומדים זה מול זה בניגוד אוקסימורוני: האחד ממליץ על המתנה ועל מתינות, ואילו השני – על זירוז ועל החשת הקץ.

אם תרצו: שני הפסוקים המנוגדים האלה מבטאים אל-נכון את שני הפלגים שהולידו את המפעל הציוני: מן הצד האחד, הציונות ה"רוחנית" המתונה מבית-מדרשו של אחד-העם, שהלכה לאט כמו מי "השילוח", ומן הצד השני – הציונות ה"מדינית" המהירה והדינמית של הרצל, שביקשה להקים בארץ-ישראל את מדינת היהודים ללא דיחוי. ואולי משום שאלתרמן חשב כאן על חלקם של עולי תימן בסיפורה של העלייה הראשונה וראשית הציונות, הוא שָׁם בפי תמר את המילים "לְבִי הוֹמָה בִּי פְּנִימָה..."¹, ה"מתכתבות" עם מילותיו של נפתלי-הרץ אימבר, שהגיע ארצה ב-1882 (תרמ"ב – בתמר) בשירו "התקווה": "כָּל עוֹד בְּלִבְבִי פְּנִימָה / נִפְּשׁ יְהוּדֵי הוֹמָה".

בפזמון "בכרם תימן" אלתרמן "מחתן" עדיין את תמר מ"כרם התימנים" עם חתנה סעדיה ששמו התאופורי¹ מעיד עליו שגם הוא הגיע מתימן (הגם שבתל-אביב כיהן באותה עת איש מועצת העיר סעדיה שושני, יליד רוסיה). ואולם, אלתרמן האמין בכל לב ברעיון "מיזוג הגלויות" עוד לפני בן-גוריון, מקימו של "כור ההיתוך". אולי משום כך סיים את השיר במילים "זֶה יַעֲבֹר מְחָר!"², הרומזות שהעתיד עדיין סמוי מן העין ושְׁבִלֵל העדות בתל-אביב ובארץ-ישראל כולה עוד יטביע את חותמו על צביונה של המדינה שבדרך. וכדבריו בסוף שירו "מריבת קיץ" משנת 1945: "שׁוֹלְמִית שֶׁל מְחָר בְּחִדְרָה מְתִלְבֶּשֶׁת / וְאֶסוּר לְהַפִּיט דְּרָךְ חֵרֶם-מְנַעוּל". במילים אחרות: בזמן התרחשותן של מהפכות חברתיות כה גורליות, אי אפשר לדעת מה תהיינה התוצאות, וכדאי להימנע מהתערבות, אינדוקטרינציה ותכתיבים.

באותה עת, פחות או יותר, שפה חיבר אלתרמן את "בכרם תימן" הוא חיבר גם את שירו הז'ורנליסטי "שבוע הלשון העברית" ("רגעים", 1940), שבו פונה האני-המשורר אל העברית כאל דמות מואנשת, ואומר לה: "הֲלֹא אַתְּ וּסְפָרְיֶךָ אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ / חֲרָשְׁתָּם רֵאשׁוֹנָה אֶת שְׂדֵמוֹת יִשְׂרָאֵל. / בְּזִכְוֹתֶךָ אֶת חֵלֶב הַפְּרוֹת בְּשָׂרוֹן / שׁוֹתִים עֲכָשׁוּ / רְמִי / וְרִם / וְיַעֲלֵ". לכאורה לפנינו סדרה של שמות מובהקים של "צִפְרִים" (רמי, רם, יעל), שמות שפלל לא היו מקובלים בתפוצות הגולה ושהתחילו להשתגר רק בארץ-ישראל החלוצית. ואולם, מן הראוי לזכור ולהזכיר שהמתרגם יצחק אדוארד

זלקינסון תרגם את מחזהו של שייקספיר "רומאו ויוליה" בשם "רם ויעל" עוד ב- 1878 (לפני היות השמות האלה שמות פופולריים של ילידי הארץ).

כך רמז אלתרמן שתחיית הארץ ותחיית הלשון המדוברת לא הייתה מתרחשת אלמלא תחיית הספרות העברית על אדמת נֶכֶר. וגם בפזמון "הקל" שלפנינו: העליות הראשונות של שנת תרמ"ב, מרוסיה ומתימן, שהקימו את מושבות הַפָּרוֹן, מחד גיסא, ושכונות כמו "כרם התימנים", מאידך גיסא, לא היו יוצאות לדרכן אלמלא הושפעו היהודים מן הכתובים. הן תולדה של הקשר הרב-דורי של היהודים אל הספרים – שעודדו אותם לעזוב את ארץ הולדתם ולעלות ארצה, מתוך דְּבָקוֹת בפסוקים כמו "אִם אֶשְׁכַּח יְרוּשָׁלַם" ו"לְשָׁנָה הַבָּאָה בְּירוּשָׁלַם הַבְּנוּיָה". כמקובל ביצירת אלתרמן: המילים יצרו את המציאות.

כשם שיהודי תימן, ותמר גיבורת שירו של אלתרמן בכללם, אלו בהשראת התנ"ך וסידור התפילה, כך גם צעירים יהודיים מרוסיה הושפעו מן הספר "אהבת ציון" של מאפו ומתיאוריו הנלבבים. **תמר ותימן** הם שמות ילדיו של ידידיה, גיבורו הראשי של ספר זה, ותימן הוא בעל כרמים, ועל כן יכול היה אלתרמן לפתוח את שירו לא במילים "בכרם התימנים", אלא במילים "בְּכַרְם תֵּימָן" (בְּרִמְזוֹ גם לתימן של מאפו). כבר בשיר הז'ורנליסטי הקליל "חג הפרסים" משנת 1936 כתב אלתרמן: "הַבֵּיטוּ, הַבֵּיטוּ מַה פֶּה! / בַּת הַשִּׁיר, קוֹלָךְ הָעִירִי כָּאֵן! / הָאֵם חָלַם כְּזֹאת, עַל גְּדוֹת הַנֶּמֶן, מֵאִפּוֹ? / הָאֵם יָדַע מֵיכָל עַל פָּרֶס לְלִירִיקָה?".²

אלתרמן ראה איך העיר תל-אביב, שנולדה מן המילים ומצירופי המילים שבספרים (משמה של "תל-אביב" שבספר יחזקאל ומן הספר "תל-אביב" – תרגומו של נחום סוקולוב ל"אלטנוילד" של הרצל), יולדת עתה את לשון הרחוב והשוק. הוא עקב בהשתאות בהיהפכה של "לשון הקודש" הקפואה והקבועה, שהייתה חנוטה ב"ספרים" במשך אלפיים שנות גולה, לשפת היום-יום ההולכת ומשתנה תדיר – שפתם "עולים חדשים" ברחובות העיר, של שוליות בסדנאות, של חיילים במחנות הצבא ושל אוהבים בשדרות העיר ובגניה. שירו "שלושה שירים בפרוור" (עיר הינוה) נכתב על העברית השגויה, אך מרחיבת-הלב, של סמטאות השוק: "פָּרָן צוֹעֵק, צוֹעֵן, פָּתוּחַ [...] מַעֲבְרִיתָ הַמִּתְחַנְחֶנֶת / וּמְפֹסֶקֶת הַדְּקִים / יָרַחב לָבָן שֶׁל בְּנוֹת הַחֶמֶד / וְיִסְמְרוּ הַמְדַקְדְּקִים // אֶתָּה וְלֹא כְּתַבִּי הַקֶּדֶשׁ / וְלֹא שִׁירֵנוּ הַצְּמוּק / זוֹרַע עַל לְשׁוֹן הַקֶּדֶשׁ / אֶת הַכֶּמֶן וְהַצְּמוּק // [...] לוֹ בָּא מֵיכָל בְּךָ לְשׁוֹחַ / וְלוֹ שָׁמַע אוֹתָךְ יֵלֵ"ג".³

בכוח השירים "הקלים" האלה הראה אלתרמן שאצל עם ישראל חלים כללים אבסורדיים של "עולם הפוך": אצל עמים "נורמליים" קודם יש לאנשים כלי אוכל וכלי מלחמה, ואחר-כך נולדת גם תרבות. אצל עם ישראל המציאות המדינית הפשוטה, השולחת את יהודי בית-המדרש לחרוש את האדמה ולאחוז בנשק, נולדת מהתרבות – מהספרים.

אלתרמן התבונן בגיבוריו הפשוטים באהבה ובאירוניה קלה, נטולת כל זדון: היום, כך אומר שירו בלי לומר זאת גלויות ומפורשות, סעדיה הוגה את השם "סַעְדִּי", כשם שהגוהו עולי תימן הראשונים, ומושגי העושר שלו מגוחכים (הוא מבטיח לאהובתו בגדי משי ופיסטוקים). מחר תחזיק מרים בחיקה שני עוללים ("וּשְׁנַיִם מְתוּקִים / אֶת בְּחִיקָךְ תְּנִיעֵי"), וילדיהם של בני-הזוג מרים וסעדיה כבר ידברו בעברית "צברית", יעשו ככל העולה על רוחם, יאבדו את שרידי השמרנות הגלותית ולא ירעדו מפני אבא ואימא. לעתים קרובות ניסה אלתרמן, ואף הצליח, לקרוע את הלוט מעל פני העתיד ולהתבונן במציאות שעתידה להתרחש בעוד דור או שניים.

אכן, כאן ובמקומות אחרים ניתן להבחין בין השיטין ביכולתו של אלתרמן להעלות במרומז פרוגנוזות נבואיות, שלִימים הוכיחו את עצמן. כאמור, הוא לא עשה כן כמי שקורא בכדור של בדולח, אלא כמי שיודע לנתח מצבים ותהליכים, בכלים של איש מדע ושל היסטוריוסוף, ולהוסיף על הניתוח המושכל גם את חזונו האינטואטיבי וגלוי העיניים של איש הרוח. גישתו איננה גישה אֶסְכְטוֹלוֹגִית, כי אם גישה המגלה תערובת של פֶּרְגֶמְטִיזם ושל רגש; של תפיסה אֶנְלִיטִית בהירת עין ושל מחויבות אישית ורגשית לחברה, לעם ולמדינה.

הערות:

1. שם תאופורי הוא שם שנועד להצהיר על נאמנות לאל ולבקש את הגנתו. אלתרמן הרבה להשתמש בשמות תאופוריים בתארו את העולים, שממזרח וממערב. בפזמונו "מרים בת נסים", למשל, לרוב הילדים יש שמות תאופוריים: גדליה, זכריה, עזניה, סעדיה, מיכאל, חנניה. השם "סעדיה" מצוי לא רק בפזמונו "בכרם תימן", אלא גם בפזמונו "אין לי פנאי", "סעדיה בפולין", "אתה חיכית ליי" ו"מרים בת נסים".

2. השיר התפרסם לראשונה בעיתון הארץ מיום י"א בטבת תרצ"ו (6.1.1936), והוא כלול בקובץ **רגעים**, כרך א, עמ' 216 – 217. והשוו למסופר ביצירתו של י"ד ברקוביץ "מנחם מנדל בארץ ישראל", כל כתבי, עמ' ריט.

3. ראו במחזור "שירים על רעות הרוח", שהתפרסמו בכתב-העת **מחברות לספרות** בספטמבר 1941 וקובצו בספר **עיר היונה**.